

РОЗДІЛ 1

ПРОПАГАНДА — ЛІКИ ВІД САМОТНОСТІ

Сефтон Делмер ніколи не систематизував свої ідеї про пропаганду в межах однієї абстрактної теорії чи доктрини. Однак його мемуари, крім усього іншого, є і притчами його думок про пропаганду — те, як вона працює і як ми можемо з нею боротися. А історії його дитинства та юності є приквелами до його подальшої боротьби. Його мемуари, хоч і написані пенсіонером середнього віку, який пояснює, а іноді й виправдовує свою роботу, показуючи, як минуле вплинуло на його ремесло, є основним джерелом для розповіді про його ранні роки.

Влітку 1914 року, в останні дні перед початком Першої світової війни, Сефтон, або ж Том Делмер, як його завжди називали рідні, друзі та колеги, проводив шкільні канікули на лазурних схилах гір Гарц. (Хоча близькі Делмера знали його як Тома, я надалі називатиму його Сефтоном — адже саме так він підписував свої книжки.) Делмер змальовує місце дії як ідилічне, майже як аркадію: сонні поселення з приязними селянами, тихі сільські громади з добривами й добродіями. Він знову і знову повертатиметься до цього

образу у своїх спогадах: буколічна, дружня громада з відкритими серцями, непідвладна жорстким технологіям масової пропаганди.

Він на відпочинку з мамою і сестрою. ¹ Його батько, Фредерік Сефтон Делмер, професор англійської літератури в Берлінському університеті, повернувся до столиці, щоб підготувати лекції. Батьки Делмера походили з Австралії — тоді домініону Британської імперії. Якби між Німеччиною та Британією спалахнула війна, вони б перетворились на потенційних ворожих чужинців.

Одного серпневого ранку Сефтон прокинувся від якогось нового шуму: чужорідного, металевого, грубого бахання, що навсібіч розносилося долинами. Зовні ніжні зелені луки раптово спотворили війська. Густі ліси пронизали антени, під'єднані до передавача, що його живив електричний генератор. Під час Першої світової війни армія вперше використовувала бездротовий зв'язок, і Делмер описує його шум як «перший відгомін війни ХХ століття». ²

Технології та супутня їм пропаганда ширилися довкола зеленими пагорбами.

На сільському ярмарку з'явився новий атракціон: намет з кіноекраном, на якому неодноразово показували кінохроніку про вбивство ерцгерцога Фердинанда Австрійського, союзника Німеччини, студента, який хотів визволити Боснію з-під влади Австро-Угорської імперії. Сидячи біля кінотеатру, приятні селяни та добре виховані відпочивальники змінювались у світлі екрана — раптом всі вони починали горлати про війну. На дитячому майданчику батьки дітей, з якими Делмер ще кілька днів тому щасливо бавився, раптом обернулися проти нього. «Паршивий

Engländer, — кричали вони, — забирайся геть! Тобі не завадить добрячий прочухан!» ³

Його стурбована мати помчала з дітьми на вокзал і повернулася до Берліна. Наближаючись до міста, вони чули і відчували, як пасажери дедалі сильніше радіють наближенню війни.

— Цього разу, — говорили пасажери одне одному, — ми їм таки покажемо. Нарешті вони зможуть помститися за втрати Франції у попередніх війнах, нарешті «наш кайзер покаже світові, хто ми такі». Слухаючи, Сефтон відчував, що їхні слова були якимось чином запозичені — вирізані і вставлені з історії про пруські військові подвиги, які були обов'язковими для читання в усіх школах. Делмери не наважувалися заговорити англійською під час подорожі. ⁴

Неподалік столиці весь вагон зібрався навколо офіціанта, який купив спеціальний випуск «Berliner Tageblatt». Його вуса тремтіли від радісного хвилювання, наче ті радіоантени, коли він зачитував офіційний наказ про мобілізацію. У Німеччині йшла війна. Поїзд аплодував.

— Коротка війна! — вигукнув чоловік з бородою, схожою на перевернуту «V».

Поки поїзд доїхав до Берліна, натовп був сповнений ейфорії та вигуків «Deutschland, Deutschland über Alles!» і «Геть Англію!». Хоча Британія ще навіть не вступила у війну, Делмер згадував у своїх мемуарах, що «Британія була зрадником. Британія була головним ворогом. Пропаганда заповонила їх». ⁵

Ці сцени повторювалися по всій країні. Серед тисяч людей, що заповнили площу, радісно розмахуючи капелюхами і вилазячи на статуї великих левів, стоїть молодий Адольф

Гітлер. Він у самому центрі натовпу, без капелюха і з блиском в очах, затиснутий між вищими чоловіками, але проривається крізь них у фонтануючому пориві. «Ці години стали для мене визволенням від тривоги, які висіли наді мною у дні моєї юності. Мене полонив запал моменту, — згадував він у «Mein Kampf», — навколішки я від усього серця дякував Небесам за ласку, що дозволила мені жити в такий час». ⁶

Однак тут є заковика. Світлина із зображенням Гітлера на цій події, швидше за все — підробка, або, щонайменше, маніпуляція. У 2010 році провідний німецький історик Першої світової війни Герд Крумайх вивчив інші фотографії сцени на площі і не знайшов Гітлера на жодній з них. Він дійшов висновку, що зображення було вирізане і вклеєне нацистськими пропагандистами в 1932 році, якраз напередодні дуже важливого передвиборчого туру. Турне, в якому Делмер мав супроводжувати Гітлера, отримавши ексклюзивний доступ до репортажів про нацистське пропагандистське шоу з-за лаштунків. ⁷

*

Вони прийшли заарештувати Сефтонового батька о 5:30 ранку, десь на другому місяці Першої світової війни. У мемуарах Делмера вказано точний час, але відсутня точна дата, оскільки пам'ять має властивість віддавати перевагу одним деталям над іншими. Констебль подзвонив у двері, й коли покоївка відчинила їх, Сефтон помітив, як ніяково почувався офіцер. Констебль знав його сім'ю і, прийшовши заарештувати батька, продовжував шанобливо звертатися до нього «пане професоре»:

— Пане професоре, будь ласка, прокидайтеся, пакуйтеся і пройдіть зі мною до поліцейського відділку на Александерплац. Вибачте, але це мої настанови. Як і всім іншим на вулиці, мені дуже неприємно робити щось, що може завдати пану професору незручності й дискомфорту.

Коли почалася війна, ректор його університету запропонував професору Делмеру шанс натуралізуватися і стати вірнопідданим кайзера. Делмер відмовився. Це зробило його «ворожим громадянином», і тепер його мали заарештувати.

Покоївка подала констеблю каву, поки професор Делмер пакував речі. На знак поваги констебль зняв свій шпичастий шолом. Юний Сефтон стояв перед констеблем і розглядав його. Він був вражений не стільки арештом, скільки тим, що ніколи не бачив, щоб поліцейський знімав свій шпичастий шолом, цей гострий символ влади в кайзерівському королівстві. Під шоломом у констебля блищало яскраве, спітніле, жирне помаранчеве волосся. Стояв немилосердно гарячий місяць, і маленький хлопчик не міг перестати дивитися на лоб констебля: там, де зазвичай спускався на лоб шпичастий шолом, шкіра була бліда, а все навколо обпалило сонце, утворивши велику білу літеру «V» на тлі обпеченого рожевого чола.

Під владою шолома ховалася звичайна, спітніла, зніяковіла людина, що важко дихала, однак і той, кому навіть колір шкіри формувала і визначала уніформа, яку він носив. Делмер розповідає цю історію з перспективи свого дитячого «я», але можна відчувати, що вже дорослий автор ставить більш зріле запитання: де закінчується приватна особа і починається суспільна роль?

Констебль знову надягнув шолом, коли виводив Делмера за двері:

— Я впевнений, що це просто помилка, яку дуже швидко вирішать. І гер професор повернеться додому, до своєї квартири.⁸

Це виявилось брехнею. Як і всі «ворожі громадяни», професор Делмер був інтернований у в'язниці Рулебен. Наступного разу Сефтон побачив свого батька, коли пана професора вели з колоною британських в'язнів вулицями Берліна, а перехожі дражнили їх і насміхалися над ними, коли ті проходили повз.

Як же відрізнялися вітання з паном професором у шляхетному районі, де мешкали Делмери. Того дня, коли Фрідріх став професором, що було рідкістю для іноземця, вся їхня вулиця вийшла привітати його, коли той проїжджав повз на велосипеді із Сефтоном на кермі. Вітерець змішувався з привітаннями крамарів і торговців, що вийшли помахати йому рукою. До війни всі хотіли дружити з цією цікавою іноземною сім'єю, яка так досконало розмовляла німецькою: Фредерік Делмер змусив Сефтона і його сестру розмовляти вдома німецькою, щоб розуміти країну, в якій вони жили. У віці десяти років Сефтон розмовляв німецькою краще, ніж англійською. Хоча в школі його називали «der Engländer», він народився в Берліні. Лише кілька літніх канікул він провів у Австралії та Англії. За своє коротке життя він розмовляв англійською то з німецьким акцентом, то з австралійським, залежно від того, де він провів попереднє літо.

Тепер, щоранку, йдучи до школи, він відчував на собі нападки за те, що був чимось незрозумілим.

Найгіршими були уроки фізкультури. Учитель фізкультури, з маленькою козлячою борідкою, що смикалася у патріотичному збудженні, наказував хлопцям брати в руки гирі і бити ними в повітря, уявляючи, що б'ють зрадника, як отой «англієць», зрадника, якого він би побив і вигнав сам, якби тільки міг. Він говорив про Сефтона в третій особі — так, ніби його там не було.

У Пруссії, де, за його описом, Сефтон Делмер виріс, люди возвеличували й імітували армію.⁹ Кожна заміська прогулянка з німецькими друзями нагадувала військову процесію, де всі йшли в строгому порядку: чоловіки на чолі, потім діти (співаючи патріотичних пісень) і, нарешті, жінки. Нині ж цей мілітаризм взяв гору: генерали були богами. З плаката в класі на Сефтона дивилися знуджені і всезнаючі очі головнокомандувача об'єднаної армії генерала Людендорфа, ніби контролюючи твір хлопчика на достатній рівень патріотизму. Діти писали есеї на виправдання війни, на домашнє завдання збирали кошти для воєнних потреб, а також отримали завдання написати розповіді про те, як їхні батьки воювали на фронті. Сефтон був звільнений від цього останнього обов'язку, і коли пан директор сказав йому, що як «ворожий школяр» він не повинен брати участь у святкуванні німецьких перемог, він огризнувся: «Не буде жодних перемог над британцями».¹⁰ Попри всі його маленькі зухвалості, пропаганда, що тиснула на Сефтона, оточувала його в Берліні повсюдно.¹¹

Після школи, у Тіргартені, куди берлінці ходили відпочивати, збиралися натовпи людей, щоб прикріпити маленькі конверти з пожертвами до масивного опудала генерала Гінденбурга. Вони чіпляли їх до величних моржевих вус, що